

Dziedzictwo historyczne lasów na przykładzie Nadleśnictwa Tomaszów¹

Agnieszka Mandziuk

Streszczenie. Nieodłącznym elementem popularyzowania wiedzy dotyczącej zagadnień związanych z szeroko pojętym gospodarowaniem w lasach jest prowadzenie przez leśników edukacji leśnej skierowanej do społeczeństwa. Jednym z głównych celów edukacji leśnej jest przybliżenie pracy leśników oraz poznanie funkcji, jakie pełnią lasy w naszym kraju. Aby w pełni poznać i zrozumieć znaczenie terenów leśnych, należy zwrócić szczególną uwagę na walory przyrodnicze i kulturowe tych terenów. Wydaje się to niemożliwe bez poznania ich historii. Ze względu na bogatą i trudną historię naszego kraju walory kulturowe lasów, a zwłaszcza ich aspekt historyczny wydają się pełnić niezwykle istotną rolę w kształtowaniu świadomości społeczeństwa. Dobra znajomość i zrozumienie historii jest niezbędne do zrozumienia znaczenia lasów jako ważnego elementu dziedzictwa narodowego. Leśnicy często uczestniczą w organizacji uroczystości upamiętniających ważne wydarzenia historyczne, przyczyniając się do lepszego poznania historii naszego kraju. Przykłady takiej aktywności możemy odnaleźć w wielu Nadleśnictwach. W opracowaniu opisano działalność leśników w Nadleśnictwie Tomaszów.

Słowa kluczowe: edukacja przyrodnicza, historia, walory kulturowe

Abstract. Historical heritage forest on the example of Tomaszów Forest District. The necessary elements of knowledge popularization issues related to management of the forestry is forestry education. One of the main purposes of forestry education is working knowledge of foresters and know of the forest functions in our life. To fully know and understand the importance of forests we need to pay special attention to the natural and cultural values of those areas. This seems impossible without knowledge of their history. Because of the rich and difficult history of our country's cultural values of forests especially their historical aspect. It seems that they play a very important role in forming society awareness. Good knowledge and understanding of history is necessary to understand the importance of forests as an important element of national heritage. The foresters are often participate in the organization of the commemoration of important historical events, contributing to a better understanding of the history of our country. The examples of such activities can be found in many forest districts. This paper describes the activities of the foresters in the Tomaszów Forest District.

Key words: nature education, history, cultural values

¹ Praca naukowa współfinansowana ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego i Budżetu Państwa w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego, Działania 2.6 „Regionalne Strategie Innowacyjne i transfer wiedzy” projektu własnego Województwa Mazowieckiego „Mazowieckie Stypendium Doktoranckie”

Wstęp

Nadleśnictwo Tomaszów leży w południowo-wschodniej części Polski, na obszarze zarządzanym przez Regionalną Dyрекcję Lasów Państwowych w Lublinie. Jest ościennym Nadleśnictwem nie tylko RDLP Lublin, ale także naszego kraju, jego wschodnia granica pokrywa się ze wschodnią granicą Polski. Historia tych terenów w dużym stopniu została zdeterminowana przez ich położenie geograficzne. Od wieków tereny te zamieszkiwali wspólnie Polacy i Ukraińcy, przed II Wojną Światową także Żydzi stanowili tu znaczny odsetek ludności. Wsie polskie sąsiadowały często z ukraińskimi, a głównymi skupiskami Żydów były miasta, przed II Wojną Światową w Tomaszowie Lubelskim każda z tych nacji stanowiła ok. 30% wszystkich mieszkańców. Okres wojen i późniejsze wysiedlenia ludności ukraińskiej przyczyniły się do powstania i pogłębiania wzajemnej wrogości pomiędzy Polakami i Ukraińcami. W czasach, gdy na mapach nie istniało Państwo Polskie tereny Nadleśnictwa Tomaszów włączone były do zaboru rosyjskiego, a część obecnych granic nadleśnictwa pokrywa się z historyczną granicą zaborów rosyjskiego i austriackiego.

Kulturowe walory polskich lasów

Lasy pełnią ważną funkcję w poznawaniu historii naszego kraju, dlatego że zdobywając wiedzę o lasach, zmuszeni jesteśmy zapoznać się z ich historią. Poznając walory kulturowe terenów, których ważną składową stanowią obszary leśne utrwalały ważne wydarzenia, jakie miały miejsce na tych terenach. Kultura jest nieodłącznym składnikiem tożsamości każdego społeczeństwa, określana jest często jako całość kształt dorobku danej społeczności. To wypracowane przez wieki wzorce myślenia, zachowania oraz dorobek materialnych i duchowych dzieł wynikają w dużym stopniu z kształtujących je wydarzeń. Znajomość otoczenia pozwala społeczeństwu na lepsze zrozumienie historii ich własnego narodu oraz uczy szacunku. Na terenie polskich lasów znajdujemy wiele przykładów walorów kulturowych, za pomocą których las wpływa na kształtowanie naszej wrażliwości, pozwala lepiej zrozumieć sposób postrzegania społeczeństwa. Las może być sam w sobie wartością kulturową, ale może także przez oddziaływanie na wyobraźnię inspirować działalność kulturową, która utrwala się w formie architektonicznej, rzeźbiarskiej, malarskiej, literackiej czy muzycznej (Wiśniewski, 2010). Każdy las posiada swoją historię, charakteryzuje się również walorami, które ją wyznaczają. Do najczęściej wymienianych w literaturze tematu walorów kulturowych polskich lasów należą: zabytkowe leśniczówki, domki myśliwskie, izby pamiątek i techniki leśnej, ośrodki kultury leśnej, muzea i ośrodki szkolenia edukacyjnego, które można obecnie spotkać prawie w każdym nadleśnictwie, są one niezwykle pomocne w prowadzeniu zajęć z zakresu edukacji przyrodniczo-leśnej. Do grupy walorów, które ukształtowane zostały przez historię oraz kulturę możemy zaliczyć wykopaliska archeologiczne, kurhany, pozostałości po rozegranych bitwach w formie cmentarzy, miejsc martyrologii czy bunkrów wojennych. Większość wymienionych walorów kulturowych powstaje w wyniku działalności człowieka.

Przykłady kulturowych walorów lasu na terenie Nadleśnictwa Tomaszów

Na uwagę zasługuje miejscowość Siedliska i otaczające ją tereny, znajdujemy tu kilka osobliwych zabytków historycznych. Przez te tereny przebiega ścieżka edukacyjna „Szlakiem skamieniałych drzew”, na szlaku której znajduje się zabytkowy park podworski z wieloma drzewami pomnikowymi, będący własnością rodu Sapiehów, którzy od XIX wieku byli właścicielami tych ziem. Kolejną ciekawostką są występujące kurhany w kształcie półksiężyca nazywane Wzgórzem Tatarskim. Jest to prawdopodobnie miejsce pochówku żołnierzy tatarskich, którzy w XVI wieku najechali te ziemie i polegli w bitwie z armią Jana III Sobieskiego. W okoli-

Fot. 1. Kurhan na cmentarzysku Herulów w Leśnictwie Ulów (fot. A. Łata)
Photo 1. The barrow in the Heruli's cemetery in the Ulow Forests Range

cach wsi Siedliska znajdują się także unikatowe na skalę światową stanowiska skamieniałych drzew gatunku *Taxodioxyton taxodii* Gothan², które powstały w skutek nasycenia komórek krzemionką. Znaleźiska datowane są na okres 12-18 mln lat p.n.e., dzisiejszym odpowiednikiem *Taxodioxyton taxodii* jest cypryśnik błotny (Kłusek 2004), którego plantację możemy obejrzeć przemierzając szlak ścieżki. Inną ciekawostką są występujące skamieniałe drzewa, znajdujące się w glebie, które znajdują się w Rezerwacie Jalinka.

Na terenie lasów tomaszowskich znajdujemy pozostałości bunkrów wojennych rozmieszczonych na tzw. linii Mołotowa, która stanowiła granicę pomiędzy III Rzeszą a Związkiem Radzieckim. Pozostałości tych zbrojnych budowli (ok. pięćdziesiąt sztuk) znajdziemy w okolicach miejscowości Lubycza Królewska.

Na terenie Nadleśnictwa Tomaszów można odnaleźć co najmniej kilkanaście stanowisk kurhanowych; w pobliżu miejscowości Jurów znajdują się pozostałości średniowiecznego grodziska, stanowiące część Grodów Czerwieńskich (IX wiek n.e.), natomiast w pobliżu miejscowości Łubcze, Jurów i Nadezów znajdują się kurhany świadczące, o tym, że tereny te były zamieszkałe w III tysiącleciu p.n.e. Większość z występujących stanowisk ciągle czeka na ich dokładne zbadanie i opisanie.

Przykładem opisanych stanowisk są odkryte w 2002 r. na terenie leśnictwa Ulów stanowiska archeologiczne średniowiecznego plemienia Herulów, zaliczanego do grupy ludów germańskich (fot. 1). Plemię to wywodzi się z południowej Szwecji, w III wieku n.e. wraz z innymi ludami germańskimi wędrowało na południe Europy. Odkryte stanowisko jest jednym z miejsc, które zamieszkiwali na obszarze naszego kraju. Badania wykopaliskowe prowadzone są przez archeologów i studentów z Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie w Lublinie. Badania odkrywkowe wskazują na występowanie 2 osad (o powierzchni 7 i 13 ha) i cmentarzyska o pow. ok. 0,5 ha, które jest miejscem pochówku blisko 0,5 tysiąca osób. Jest to pierwsze udokumentowane stanowisko Herulów na terenie naszego kraju. W trakcie prowadzenia badań znajdowane są biżuteria, szkło, rzymskie monety i ceramika.

W miejscowości Bełzec znajduje się muzeum w miejscu jednego z największych obozów koncentracyjnych z okresu II Wojny Światowej. Obóz istniał w latach 1942 i 1943. Jest miejscem tragicznej śmierci ok. 500 tys. ludzi. Byli to głównie Żydzi mieszkający na terytorium Polski, Niemiec, Czech i Słowacji. Przez wiele lat w tym miejscu znajdował się jedynie skrom-

² Wedle ostatnich ustaleń dr Marzeny Kłusek (2006) roztoczańskie skamieniałe drzewa należą do gatunku *Taxodioxyton taxodii* Gothan 1906, z rodzaju *Taxodioxyton* (Hartig 1848) Gothan 1905, z rodziny *Cupressaceae* Li s.l. 1953 (cyprysowatych)

ny pomnik, dopiero w 2004 roku zostało otwarte muzeum, które upamiętnia i oddaje hołd zgładzonym w tym miejscu niewinnym ludziom.

Na terenie lasów Nadleśnictwa Tomaszów znajduje się wiele przydrożnych kapliczek i krzyży. Wiele z nich jest anonimowych i nigdy nie poznamy ich genezy. Na uwagę zasługuje kapliczka św. Huberta z piękną drewnianą płaskorzeźbą przedstawiającą Świętego wyruszającego na łowy, znajdującą się w miejscowości Pańków. Kapliczka powstała z dobrowolnych składek leśników, a w otoczeniu kapliczki rosną świerki, które wyrosły z nasion poświęconych przez papieża Benedykta XVI. W miejscowości Panków znajduje się leśniczówka z kwatery myśliwską udekorowaną okazałymi trofeami myśliwskimi (np. porożami, skórami). W miejscowości Chyże znajduje się kapliczka świętego Antoniego postawiona ku czci osobom zmarłym na cholera w XIX wieku.

Tereny Rostocza to miejsca wielu bitew rozegranych w czasie II Wojny Światowej (głównie tzw. kampanii wrześniowej), pamiątkami które o tym świadczą są liczne cmentarze znajdujące się na tym obszarze. W miejscowości Łosiniec znajduje się jeden z największych cmentarzy wojskowych, na którym spoczywają szczątki żołnierzy poległych w bitwie pod Tomaszowem Lubelskim.

Formy realizacji edukacji leśnej w Nadleśnictwie Tomaszów

Ustawa o lasach nakłada na leśników obowiązek prowadzenia edukacji leśnej. Wydaje się, że najlepszą formą przekazywania wiedzy jest bezpośredni kontakt edukatorów z mieszkańcami. Na terenie Nadleśnictwa Tomaszów taka forma działalności jest realizowana w kilku formach. W budynku Nadleśnictwa znajduje się sala edukacyjna z wieloma eksponatami niezbędnymi do charakteryzowania i przybliżania pracy leśników oraz poznania najważniejszych funkcji pełnionych przez lasy. W sali prowadzone są zajęcia, w których biorą udział głównie uczniowie szkół podstawowych i gimnazjalnych. Celem spotkań jest przekazywanie w zrozumiały sposób podstawowych informacji na temat prowadzenia gospodarki leśnej, a występujące tam eksponaty zwierząt, motyle, owady są ciekawym uzupełnieniem prowadzonych pogadanek. Przy budynku Nadleśnictwa znajduje się ścieżka przyrodniczo-edukacyjna im. Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego „Siwa Dolina”, która pozwala realizować bliskie poznawanie przyrody, a naturalnym eksponatem jest tu sam las. Lekcje takie cieszą się dużą popularnością wśród odbiorców, których największą grupę stanowią dzieci. Drugi przystanek ścieżki nosi nazwę „Miejsce historyczne” i upamiętnia wszystkie ważne wydarzenia historyczne, jakie rozegrały się w przeszłości, jest także hołdem pamięci dla żołnierzy, którzy oddali swoje życie w walce o wolną ojczyznę. Każdego roku 11 listopada w święto odzyskania niepodległości przez Państwo Polskie leśnicy składają tu kwiaty pod pamiątkowym kamieniem i wspominają bohaterów.

W czasach zaborów lasy tomaszowskie należały do dóbr rodziny Zamojskich. W roku 1901 miało tu miejsce ważne wydarzenie, które wpłynęło na losy naszej ojczyzny, otóż miejscowi leśnicy udzielili pomocy przysłemu Marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu w nielegalnym przekroczeniu granicy zaborów. W 1900 r. Piłsudski za nielegalną działalność został aresztowany przez wojska carskie i osadzony w Cytadeli, następnie przeniesiony do szpitala więziennego w Petersburgu. Po ucieczce ze szpitala więziennego planował przedostać się na wschód do Lwowa, trzeba pamiętać, że Lwów był w tych czasach ważnym ośrodkiem intelektualnym dla Polaków. Znaczący udział w tym wydarzeniu miał Jan Miklaszewski, ówczesny kontroler lasów Ordynacji Zamojskiej, to właśnie on opracował trasę przerzutu Marszałka do Galicji. Miklaszewski to wybitny leśnik, profesor urządzania lasu, późniejszy rektor SGGW. 20 czerwca 1901 roku Piłsudski wraz z żoną i przyjacielem Sulkiwiczem przybyli do Zamościa i stamtąd udali się w kierunku granicy zaborów do miejscowości Zawadki, gdzie po krótkim pobycie i przebraniu się w mundury pracowników lasów Ordynacji Zamojskiej w miejscowości Rebi-

zanty przekroczyli graniczną rzekę Tanew i udali się w kierunku Lwowa.

21 września 2001 roku w setną rocznicę tego wydarzenia w miejscu, w którym w przeszłości roku znajdowała się leśniczówka, gdzie udzielono pomocy Piłsudskiemu leśnicy umieszcili krzyż i obelisk z pamiątkową tablicą (fot. 2). W uroczystości wzięli udział leśnicy, młodzież, mieszkańcy okolicznych miejscowości, harcerze. Obchody rozpoczęły się od mszy świętej, pod pomnikiem złożono kwiaty, a zakończyły wspólnym śpiewaniem pieśni patriotycznych.

W październiku 2007 w miejscowości Siedliska odsłonięty został kamień z pamiątkową tablicą dla uczczenia pamięci Romana Gesinga, późniejszego posła na sejm i ministra leśnictwa i przemysłu drzewnego. W latach 30. XX w. zarządzał on majątkiem leśnym i był kierownikiem tartaku w dobrach Pawła Sapiehy (w miejscowościach Rawa Ruska i Siedliska), właściciela tych ziem. Założone przez niego drzewostany są najlepszym świadectwem jego pracy, jakie pozostawił po sobie, także dziś możemy je oglądać. Gesing był bardzo szanowaną osobistością przez miejscową ludność, jedna z alei modrzewiowych rosnących w miejscowości Siedliska nazywana jest przez mieszkańców Aleją Gesinga.

Tomaszowscy leśnicy znają historię i dbają o jej bohaterów. Na terenie Nadleśnictwa Tomaszów w uroczysku Dąbrowa miało miejsce uroczyste uczczenie miejsca pochówku porucznika Armii Krajowej Józefa Bomby ps. „Gaj”. Uroczystość odbyła 12 lipca 2008 roku. Józef Bomba był żołnierzem Korpusu Obrony Pogranicza, przed wybuchem II wojny światowej był pracownikiem Lasów Państwowych. Zadaniem oddziału, którym dowodził porucznik „Gaj”, była m.in. obrona mieszkańców okolicznych miejscowości przed agresją wojsk nieprzyjaciela, a także w kolejnych latach wojny przed licznymi atakami partyzantów ukraińskich oddziałów UPA (Ukraińska Powstańcza Armia). Miejsce śmierci oficera uczczono pamiątkową tablicą umieszczoną na obelisku.

Na obszarze Roztocza miała miejsce jedna z ważniejszych bitew 1920 r. wojny polsko-bolszewickiej – bitwa pod Komarowem. Była to największa i zarazem ostatnia bitwa ułańska w XX w. Bitwa ta zakończyła się zwycięstwem jazdy polskiej, mimo że siły zbrojne walczące po stronie polskiej były 8-krotnie mniejsze niż sowieckie. Była dopełnieniem „cudu nad Wisłą”. W 2010 roku w 70-tą rocznicę bitwy zorganizowane zostały patriotyczne obchody upamiętniające to wydarzenie, wśród zaproszonych gości była także delegacja leśników z Tomaszowa. Ok. 300 ułanów wzięło udział w inscenizacji rekonstrukcji bitwy.

We wrześniu 2009 roku na terenie Nadleśnictwa Tomaszów odbyły się uroczystości z okazji 70-tej rocznicy bitew pod Tomaszowem Lubelskim. Zostały zorganizowane w bardzo ciekawej formie skierowanej do wszystkich grup społeczeństwa jako rajd konno-taborowy. Jed-

Fot. 2. Krzyż i obelisk z pamiątkową tablicą upamiętniającą przekroczenie granicy zaborów przez Józefa Piłsudskiego w 1901 roku (fot. A. Łata)

Photo 2. The cross and the plaque in remembrance to cross the frontier by Józef Piłsudski in 1901

nym ze współorganizatorów obchodów było Nadleśnictwo Tomaszów. We wrześniu 1939 roku lasy Roztocza tomaszowskiego były świadkiem dwóch bitew (w rzeczywistości tych bitew odbyło się kilkanaście) stoczonych przez wojska polskie i niemieckie. Należy dodać, że bitwy pod Tomaszowem Lubelskim zaliczane są do największych bitew stoczonych we wrześniu 1939 r. i niestety wszystkie zakończyły się klęską wojsk polskich. Przeciwnikami polskiej armii były wojska III Rzeszy. W pierwszej bitwie, która miała miejsce w dniach 17-20 września brały udział Armia Kraków i Armia Lublin, natomiast w drugiej (22-27 września) Armia Modlin utworzona z wojsk Frontu Północnego. Do starć zbrojnych doszło w kilkunastu miejscowościach, ślady po tych tragicznych dla Polaków wydarzeniach znajdujemy w postaci licznych pojedynczych grobów, często bezimiennych i cmentarzy wojskowych ze zbiorowymi mogiłami znajdujących się w lasach oraz wielu miejscowościach ziemi tomaszowskiej. Trasa rajdu została wyznaczona w leśnictwach Ulów i Pańków i obejmowała miejsca, w których rozegrano bitwy. Pracownicy Nadleśnictwa Tomaszów przygotowali mapę, opis rajdu oraz pamiątkowe tablice z informacjami o bitwach. W rajdzie wzięli udział leśnicy Nadleśnictwa Tomaszów, okolicznych nadleśnictw, przedstawiciele lokalnej władzy, młodzież z okolicznych szkół, harcerze, mieszkańcy oraz rodziny żołnierzy walczących w bitwach kampanii wrześniowej na ziemi tomaszowskiej. Na zakończenie wszyscy uczestnicy spotkali się przy ognisku i śpiewali pieśni patriotyczne.

Podsumowanie

Na podstawie powyższych przykładów należy stwierdzić, że dbałość o znajomość historii i jej przekazywanie społeczeństwu jest jednym z zadań, które tomaszowscy leśnicy wypełniają bardzo dobrze. Współorganizowany przez nich rajd konno-taborowy poprowadzony szlakiem rozegranych bitew był nie tylko żywą lekcją historii, ale także praktyczną lekcją o lesie. Takie inicjatywy należy kontynuować, ponieważ wiedzę o lesie można przekazywać na wiele ciekawych sposobów, a taka forma prowadzenia edukacji na pewno do nich należy. Las to nasze dziedzictwo narodowe i to jak długo nim pozostanie zależy przede wszystkim od naszej dbałości i aktywności. Leśnicy z Nadleśnictwa Tomaszów są tego dobrym przykładem.

Literatura

- Kłusek M. 2004. *Miocenkie drewno z Roztocza (Polska południowo-wschodnia)*. Geologia. Kwartalnik Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie, t. 30, z. 1, ss. 23-31.
- Kłusek M. 2006. *Fossil wood from the Roztocze region (Miocene, SE Poland)*. A tool for palaeoenvironmental reconstruction, „Geological Quarterly”, vol. 50, no. 4, ss. 465-474.
- Nadleśnictwo Tomaszów 2010a. *Szlakiem Skamieniałych drzew – ścieżka edukacyjna*. Wydawnictwo Lipiec.
- Nadleśnictwo Tomaszów 2010b. *Zapraszamy przyjaciół lasu i miłośników przyrody*. Wydawnictwo Lipiec.
- Starostwo Powiatowe Tomaszów Lubelski 2001. *Powiat Tomaszowski – mapa przyrodniczo-krajobrazowa*. Lublin.
- Wiśniewski J., Kielczowski B. 2010. *Kulturotwórcza rola lasu*. Ośrodek kultury leśnej w Gołuchowie, Gołuchów.
- Wład P., Wiśniewski M. 1999. *Roztocze Wschodnie. Przewodnik nie tylko dla turystów. Bełżec, Horyniec Zdrój, Lubyca Królewska, Narol, Susiec i okolice*. Wydawnictwo Naukowe, turystyczne i edukacyjne, Lubaczów.
- www.ezamosc.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=1486&Itemid=105
- www.lublin.lasy.gov.pl/web/tomaszow/edukacjaityrystyka

Agnieszka Mandziuk

Wydział Leśny SGGW w Warszawie
Agnieszka.Mandziuk@wl.sggw.pl